

Izlaganje sa znanstvenog skupa
328.123(497.5)
321.728(497.5)

Opozicija i konsenzualna demokracija

BRANKO HORVAT*

Sažetak

Polazeći od načela da bez opozicije nema demokracije autor navodi nužne i dovoljne uvjete za uspostavu demokracije u Hrvatskoj. Umjesto definicije da je demokracija odlučivanje većine, autor se zalaže za shvaćanje demokracije kao odlučivanja većine uz uvažavanje mišljenja manjine. Takav tip demokracije naziva "konsenzualnom" i osobito značajnom u multinacionalnom i socijalno polariziranom društvu. Idealno tipski razlikuje autor političku, socijalnu i ekonomsku demokraciju. Na temelju ovih teorijskih razmatranja predlaže mjere za prevladavanje sukoba i povećanje efikasnosti rada Sabora Hrvatske.

Opće je prihvaćeno načelo da bez opozicije nema demokracije. Bez djelotvorne opozicije vladajuća stranka nužno degenerira i tu nema nijednog izuzetka u svijetu. No što je opozicija i što je demokracija — tu suglasnost prestaje. Bez pretenzija da iznesem nešto posebno novo, istaknut ću u najkraćem mogućem obliku nužne i dovoljne uvjete da sadašnji poludemokratski/poludiktatorski režim u Hrvatskoj preraste u suvremenu demokraciju.

Demokracija je odlučivanje većine, što je njezin nužan ali ne i dovoljan uvjet. Uprkos tome, vladajuća partija, većinsko javno mišljenje i Predsjednik države neprestano ističu da se time iscrpljuje demokracija. Kad bi to zaista bilo tako, onda bi se demokracija svela na zamjenu diktature manjine diktaturom većine.¹ Međutim, demokracija je negacija svake diktature. Zbog toga treba definiciju dopuniti: "Odlučivanje većine uz uvažavanje mišljenja manjine". Time dobivamo nužan i dovoljan uvjet za postojanje demokracije koju, radi veće preciznosti, možemo nazvati "konsenzualnom". Ponekad se to isto izražava stavom: "Demokracija je odlučivanje većine, ali ne i vladavina većine".

* *Branko Horvat*, profesor emeritus Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

¹Još gore stoje stvari ako se većinska demokracija svede na formalno glasanje na izborima. Poznato je da je Milošević dobio u Srbiji 2/3 glasova na izborima, a Saddam Husein nedavno u Iraku više od 99%. Uprkos tome, sav se moderni svijet zgražava nad tim dvjema demokracijama.

Poznato je da se u Saboru ne uvažava mišljenje manjine. Zato opozicija demonstrira povremenim napuštanjem Sabora — svojevrsnim štrajkom — ali bez rezultata. I u Kraljevini je Jugoslaviji postojala većinska demokracija, a vlada je uvijek dobivala izbore. Takve “demokratske” pobjede dovele su konačno do društvene eksplozije koja se očitovala u revoluciji 1941.—1945. Nema nikakve sumnje da će se to dogoditi i u Republici Hrvatskoj, ako se sadašnji trend nastavi. Odatle izuzetna važnost raspravljane teme.

Možda je potrebna još jedna napomena. HDZ i neki politolozi smatraju da HDZ kao većinska stranka ima *pravo* naturati svoje stavove nadglasavanjem. Ako je to iskreno mišljenje, radi se o potpunom nerazumijevanju problema. Hitler i Pavlič u svojoj su demokraciji donijeli rasne *zakone* i prema njima su imali *pravo* slati Židove u logore. Očigledno ovakvu logiku nitko ozbiljan neće prihvatiti, iako nije sporno da se građani moraju držati zakona.

Nepoštivanje mišljenja manjine osobito je opasno u multinacionalnoj i/ili socijalno polariziranoj sredini. Nedemokratski dovodi do nacionalne homogenizacije, ova do nacionalističkog suprotstavljanja, odakle je jedan korak do nacionalističke netrpeljivosti, mržnje slične rasnoj i krvavih obračuna. Također, nedemokratski dovodi do klasne polarizacije sa sličnim posljedicama. Racionalni politički diskurs postaje nemoguć. Logički argumenti ne vrijede ništa. Na javnoj sceni pojavljuju se strasti. Pravna država se razgrađuje i zamjenjuje populizmom (“događanje naroda”). A sve to stvara povoljnu klimu za uspjeh nesavjesnih političkih demagoga. Krajnji su rezultat krvavi sukobi koji se nikakvim racionalnim uvjerenjem ne mogu spriječiti.

O svemu tome mi imamo dovoljno nesretnog povijesnog iskustva koje nas je koštalo stotine tisuća života i tragičnog zaostajanja za europskom civilizacijom, kulturom i ekonomskim blagostanjem. Stoga je očigledno da se ne radi o nekoj više ili manje točnoj akademskoj definiciji, već o egzistencijalnom pitanju ovog naroda kojega je povijest tako surovo kaznila.

Možda će netko naivno pomisliti kako je revolucija 1941.—1945. apsolvirala neizbježnost krvavih sukoba? Činjenica što upravo prolazimo kroz razdoblje nacionalističkog sukobljavanja pokazuje da je to neopravdana pretpostavka. To što je historijski lanac sukobljavanja potegnulo Milošević², pa ga se stoga može označiti agresorom, ne mijenja mnogo na stvari. Bitno je što na obje — ili čak na tri — strane postoji podjednaka spremnost za nacionalističke obračune. Francuska se revolucija obično smatra jednim događajem, no to nije točno. Francuzi su u toku jednog stoljeća

²Milošević je raspolagao s mnogo više oružja pa je mislio da se može upustiti u osvajanja, bez obzira na ljudske živote. Da je Tuđman raspolagao oružjem, učinio bi vjerojatno nešto slično, kao što pokazuje njegova teorija i praksa “humanog preseljavanja” i izazivanje krvavih sukoba s Muslimanima, koje je prekinula — koje li ironije! — tek američka intervencija.

prošli kroz čak četiri revolucije: 1789., 1830., 1848. i 1871. A revolucionarna razdoblja su bila odvojena restauracijama. I mi, čini se, slijedimo francuski povijesni put.³ Tako sad živimo u prvoj (da li i posljednoj?) restauraciji: pokušaju da se obnovi društveni sustav koji je prethodio partizanskoj revoluciji (što se pogrešno zove "tranzicijom"; tranzicija je prijelaz na nešto novo, nepoznato, a ne povratak na staro i poznato).

Jedino što se iz emigracije ne vraćaju bivši aristokrati, već bivši ustaše i drugi nacionalistički emigranti. Da ova restauracija ne bi dovela do nove revolucije, potrebna je duboka demokratizacija društveno-političkog sustava. I upravo tu sudbonosnu ulogu igra konsenzualna demokracija.

O tome kako se može ostvariti konsenzualna demokracija u Hrvatskoj, može se napisati barem jedna knjiga. Ali i ona je bespredmetna ako za nju ne postoji potrebno društveno razumijevanje. Zato je ovdje moj zadatak mnogo skromniji: dati neke natuknice koje će pomoći otvaranju puta za takvo razumijevanje. Prije svega, puna konsenzualna demokracija nije homogen pojam, već sadržava nekoliko komponenti što konstituiraju *punu* demokraciju koja, osim toga, mora biti konsenzualna. Prvi blok komponenti odnosi se na sadržaj demokracije, a drugi na način njezina postizanja. Idealno-tipski puna se demokracija sastoji od političke, socijalne i ekonomske demokracije. *Politička* je demokracija rezultat liberalnih pokreta nakon francuske revolucije. *Socijalna* je demokracija produkt socijalno-ljdemokratskih pokreta prošlog i ovog stoljeća, koji su doveli do stvaranja države blagostanja. *Ekonomska* se demokracija tek danas probija na raznim točkama u svijetu (pravo na rad, suodlučivanje i samoupravljanje), a upravo mi smo bili (nažalost, treba upotrijebiti perfekt!) jedan od pionira u svijetu. *Politička demokracija* omogućuje čovjeku-pojedincu da slobodno odlučuje o svojim interesima. Da ta sloboda ne bi bila samo negativna (odsustvo zapreka) nego i pozitivna (mogućnost postizanja željenog cilja), potrebne su i druge dvije komponente demokracije. *Socijalna demokracija* omogućuje ravnopravnost time što svatko ima osnovno *ljudsko pravo* na dostojanstven život, bez obzira na životne slučajnosti koje ne ovise o njemu (pravo na obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, zdravu okolinu). *Ekonomska demokracija* usko je vezana uz tzv. neposrednu demokraciju i suštinski omogućuje pozitivnu slobodu time što se pravom na rad, sudjelovanjem u ekonomskim odlukama i u slobodnom poduzetništvu izbjegava diktatura državne intervencije u privatnom životu (vidi Dodatak). Čini se da postoji ne samo slučajna historijska sukcesija triju komponenti demokracije već i društveno nužna sukcesija. Bez utvrđivanja političke demokracije, nema uspješne izgradnje socijalne demokracije, a bez jedne i druge neće uspjeti ni ekonomska demokracija. Slučaj Jugoslavije empirijska je potvrda ovog zaključka.

³Hrvatski je put utoliko kompliciraniji od francuskog što se klasni sukobi izmjenjuju s nacionalnima i teško je reći koji su sudbonosniji.

Puna demokracija implicira konsenzualnost. No kako se radi o dva kategorijalno različita područja — sadržaju i načinu ostvarivanja — potrebno je dodatno obrazloženje. Da bi uopće bila moguća konsenzualna demokracija, potrebna je apsolutna sloboda informiranja, medija, izražavanja vlastitih stavova bez štetnih posljedica za onoga tko ih izražava, kao i prisustvo pravne sigurnosti, što sve spada u tekovine liberalne demokracije. Zatim je potrebna socijalna sigurnost, uz odsustvo klasne polarizacije, za što se brinu socijalna i ekonomska demokracija. U takvom društvu ne može doći do homogenizacije oko nekih *permanentnih* parcijalnih interesa (nacija, vlasništvo). Time je otklonjen glavni uzrok političkog ukopavanja i iracionalnih reakcija. Na taj su način politički subjekti unaprijed stavljeni u pozicije koje se *egzistencijalno ne razlikuju*. Naravno, pojedinci se međusobno razlikuju i potpuno slaganje je utopija, a njegovo nametanje silom (većinskim mišljenjem ili policijskim, svejedno) predstavlja svojevrsnu diktaturu. No kad su jednom uklonjene *društveno uvjetovane egzistencijske* razlike, preostaje samo *psihološki* uvjetovane *osobne* razlike i sada racionalni diskurs na postizavanju zajedničkog rješenja postaje moguć, iako ne nužno lagan.

Na osnovi ovoga teorijskog razmatranja može se izvući savjet koji treba dati Saboru — ako, naravno, želi ostvariti demokraciju u Hrvatskoj. Izlazak opozicije iz Sabora nedvosmisleni je znak da ne postoji konsenzualna, tj. moderna demokracija. Zato ovakva rješenja treba eliminirati (naravno, ne silom, već stvaranjem uvjeta kako opozicija ne bi smatrala potrebnim ovako demonstrirati). Pojavi li se u Saboru nacrt zakona o kojem se mišljenje Vlade i opozicije osjetnije razilazi, treba osnovati međustranačku grupu od predstavnika saborske većine i manjine da ona treba pronaći konsenzus. Ako se to pokaže nemogućim, tada treba smanjiti neslaganja na minimum i onda dva različita prijedloga ili jedan osnovni prijedlog s različitim amandmanima treba vratiti Saboru na glasanje. Kod neslaganja o izuzetno važnim pitanjima potreban je općenarodni referendum. To će, naravno, produžiti proces odlučivanja — svaka demokracija ima tu posljednicu — ali će drastično smanjiti nezadovoljstvo i sukobe i znatno poboljšati političku efikasnost. I, što je upravo ključno, zaustaviti opasan proces povećavanja društvene polarizacije, do čega neizbježno vodi sebičnost stranaka i njihovih vođa ako izostane djelotvorna demokratska kontrola.

DODATAK

Kad sam pisao ove retke, mislio sam da su stvari toliko jasne da ih ne treba objašnjavati. Pročitavši kasnije izjave Nenada Zakoška (*Feral*, 2.X.1995., str. 13), ustanovio sam da baš i nije tako. Dr. Zakošek veli:

“Problem onih koji se nastoje iskazati kao ljevica je nesposobnost kritičkog promišljanja svega što se dogodilo u zadnjih pet-šest godina i izvlačenje iz toga /valjda: zaključaka/. Simptomatično je da se Branko

Horvat još poziva na svoju teoriju samoupravljanja. On je bio svjetski poznat u doba kad su se i mnogi zapadni ekonomisti igrali i mislju o samoupravljanju, zapravo jednoj vrsti zadružne ekonomije /sic!/. I u doba kad je participacija bila globalni trend, Horvat je bio jedan od dogmatiskijih /sic!/. autora. A držati se danas onoga što je bilo *in* prije 10—15 godina u najmanju je ruku neprimjereno.”

Kad bi se radilo o jednom desničarskom ideologu ili političaru, ovakvi stavovi ne bi iznenadili i ne bi zavrijedili nikakav komentar. No budući da ih je izrekao stručni politolog koji predaje studentima na Fakultetu političkih znanosti, oni izazivaju zabrinutost. Zabrinutost zato što odražavaju zastrašujuće nepoznavanje onoga o čemu se govori. Zar je naša politička znanost pala tako nisko da se historijski društveno-ekonomski pokreti, koji se protežu na stotine godina, tretiraju kao modni šeširi koji se mijenjaju svakih “10—15 godina”? Ili je pritisak reakcionarne vlasti toliko jak da se mladi politolog ne može njemu othrvati?

Ideja i praktička realizacija samoupravljanja nisu se pojavili prije “10—15 godina”, niti s prvim radničkim savjetom u Dalmaciji 1949. godine, već u prvoj polovici XIX. stoljeća u Francuskoj (ako zanemarimo religijske pokrete). To je u stanovitom smislu bila reakcija na neuspjehe francuske revolucije. Politički liberalizam (*liberte*) sam po sebi nije doveo do jednakosti i bratstva (*egalite et fraternite*), već, obrnuto, do njihove negacije. Zato razočarani građani traže i pronalaze druge putove dovršavanja izvorne revolucije. Katolik *Bucheze* sa svojim *zadrugama*, političar iz 1848. *Louis Blanc* sa svojim *ateliers nationaux* i pariški komunari iz 1871. — pozdravljeni od naše Stranke prava — predstavljaju samo neke medaše na tom putu.

Prva institucionalizacija, kojom se pokušalo oslabiti autoritarnost u radnom procesu, jesu engleski zakoni o “zajedničkom savjetovanju” (*Joint Consultation*) u toku i poslije I. svjetskog rata. U uvjetima poratnog revolucionarnog zansoa u Njemačkoj prvi put su u ustav neke zemlje (*Weimarski ustav*) unesene odredbe o participaciji zaposlenih u upravljanju. Hitler je te odredbe ukinuo 1930-ih (slično kao što je *Tudman* uradio sa smoupravljanjem u Hrvatskoj 60 godina kasnije, što, čini se, dr. *Zakošek* pozdravlja kao antidogmatksi čin). No odmah poslije II. svjetskog rata, pod pritiskom sindikata (čega u Hrvatskoj nema!), obnovljena je i proširena participacija u Njemačkoj. Danas u cijeloj Europi — osim u Hrvatskoj i nekoliko njoj sličnih zemalja — postoji razrađeno zakonodavstvo o participaciji zaposlenih u upravljanju poduzećima. A proces demokratizacije ekonomskog života i prevladavanja autoritarnosti u radnim odnosima neprestano napreduje i nema nikakve veze s modom i “kritičkim promišljanjem svega što se dogodilo u zadnjih pet-šest godina”. O svemu tome postoji brojna literatura za čije apsorpiranje — govorim na osnovi vlastitog iskustva — treba najmanje godinu dana rada, ali koja bi, usprkos tome, znanstvenom radniku morala biti poznata kad daje sudove o “dogmatičnosti”. Osim toga, postoje i specijalizirani međunarodni znanstveni

časopisi. Jedan od njih (*Economic Analysis and Workers Management*) postojao je kroz četvrt stoljeća i kod nas dok ga nedavno nije ugušilo Ministarstvo za znanost i tehnologiju Hrvatske. Nastala je međunarodna uzbuna i sada časopis treba nastaviti život u inozemstvu, izvan Hrvatske, koja nije u stanju tolerirati ga. Postoji i Međunarodna asocijacija za ekonomiku samoupravljanja koja svoj osmi kongres održava iduće godine u Pragu.

A sad nekoliko riječi o ostvarenjima u više desetaka zemalja koje sam vidio putujući po svim kontinentima (osim Australije). To su industrijska poduzeća koja su preuzeli radnici i koja sam posjetio u Engleskoj i Americi. U Americi je više od 10.000 ESOP (Employees Share Ownership Plan), koja zapošljavaju oko 11 milijuna radnika, u vlasništvu radnika, a od tih poduzeća njih oko stotinu ima puno samoupravljanje. U Španjolskoj postoji industrijski kompleks Mondragon od nekih stotinjak poduzeća koji postiže vrhunsku rentabilnost i za vrijeme periodičke nezaposlenosti ne otpušta nijednog radnika, a njime upravljaju samo zaposleni. U Tanzaniji u Africi, gdje sam nekad predavao kao UNESCO-ov profesor, postoji participativna trgovačka banka, koja je bila i moja banka i za koju sam ustanovio da je poslovnija od tadašnjih jugoslavenskih i današnjih hrvatskih banaka — usprkos nepovoljnom okruženju. U Čileu sam našao stotinjak udruženih malih poduzeća, koja oni zovu *empresas y brigadas de trbajadores* (radnička poduzeća). Na čelu se nalazio samouki radnik, koji ima samo osnovnu školu, a ostavio je dojam da ima inteligenciju sveučilišnog profesora. Na Andama, na 5000 metara visine, našao sam zadrugu Kečua Indijanaca (potomci Inka). Iskoristili su agrarnu reformu i osnovali samoupravno dobro. Osim njihovog sekretara, gotovo nitko nije znao španjolski, a uz to su većinom bili nepismeni. Budući da sam ja bio najavljen kao Jugoslaven, ispostavilo se da sve što znaju o Jugoslaviji jest da tamo postoji autogestion (samoupravljanje). Postepeno se cijelo selo okupilo na seoskom trgu. Ostali smo u razgovoru cijelo popodne, raspravljajući sasvim stručno — na osnovi iskustva — o izboru direktora, radničkog savjeta i, općenito, o samoupravljanju. Sličan sam doživljaj imao u tvornici automobila u Varšavi, gdje su me pozvali aktivisti Solidarnosti neposredno prije udara Jaruzelskog i gdje sam razgovarao s upravo izabranim članovima radničkog savjeta. S Anda sam se spustio u Washington, gdje je jedan aktivist za građanska prava osnovao izvanredno ekspanzivno i rentabilno samoupravno poduzeće nekoliko stotina metara udaljeno od Bijeke kuće. Prisustvovao sam s velikim zadovoljstvom sastanku radničkog savjeta. U Turskoj i Peruu sudjelovao sam u društveno-ekonomskim reformama s naglaskom na samoupravljanju, a na poziv predsjednika tih zemalja. Zatim Indija, Poljska, Italija, zauzimanje poduzeća u Latinskoj Americi, itd., itd. Bit će da je i ovo sasvim dovoljno da se vidi "dogmatski karakter" samoupravljanja koje se uvijek ponovno javlja usprkos povremenim porazima i otporima povlaštenih. Po cijeloj zemaljskoj kugli neprestano niču novi pokušaji. Mnogi su neuspješni i propadaju, mnoge ugušuju vlasti ili kapita-

listički monopoli, ali oni svejedno niču uvijek iznova. Tako se uostalom rađao i kapitalizam. Tako se rađa svaki novi društveno-ekonomski sustav.

Ne vjerujem da će dr. Zakošek htjeti pročitati svu onu literaturu koju sam spomenuo. Osim toga, za to je potrebno poznavanje barem tucet stranih jezika jer se lokalni izvještaji obično ne prevode na engleski. Zato ne navodim bibliografiju. S druge strane, ako čovjek nije u svijetu afirmirani stručnjak, putovanje po stranim zemljama iziskuje velike troškove. Zato predlažem dr. Zakošek u jednu prečicu: da pročita samo jednu knjigu, i to pred nekoliko godina objavljenu zbirku studija profesora Blindera sa sveučilišta u Princetonu⁴. On je prikupio nekih dvadesetak ekonometrijskih studija koje su sve imale isti zadatak: statističkom analizom otkriti koji faktori utječu na efikasnost poduzeća. U pojedinim slučajevima utvrđeni su razni činitelji, ali je samo jedan faktor utvrđen u *svim* slučajevima: participacija, odnosno samoupravljanje uz eventualno sudjelovanje radnika u vlasništvu. Osim "plaćanja za produktivnost", dakle ekonomskih efekata, pojavljuje se i cijeli niz socioloških, psiholoških, kulturnih i političkih efekata, no njihova obrada i navođenje literature uvelike premašuju okvir ovog pogleda. Jednu studiju iz Blinderove zbirke izradila je moja znanica — proučavala je našu privredu i tu je, kao mlada studentica, prvi put upoznala samoupravljanje — dr. Laura Tyson. Spominjem njezino ime zato što je ona danas predsjednica Vijeća ekonomskih savjetnika predsjednika Clintona. Nažalost, to ne znaju ni naši sveučilišni profesori i, osim toga, takvo je vijeće nemoguće u Hrvatskoj. I to ne zbog dogmatizma, već zbog ideologije, neznanja i općeg primitivizma. A to će imati kao posljedicu i daljnje zaostajanje Hrvatske za svjetskim tokovima.

⁴Blinder, A.S., ed., *Paying for Productivity*, The Brookings Institution, Washington D.C., 1990.

Branko Horvat

OPPOSITION AND CONSENSUAL DEMOCRACY

Summary

Taking as his starting point the fact that without opposition there is no democracy, the author lists essential and sufficient conditions for the establishment of democracy in Croatia. Instead of the definition that democracy means decision-making by the majority, the author proposes the definition of democracy as decision-making by the majority which takes into consideration the opinion of the minority. Such a type of democracy is called "consensual" and is particularly significant in a multinational and socially polarized society. The author distinguishes three ideal types of democracy: political, social and economic. On the basis of such theoretical observations he proposes the measures for overcoming the conflicts and for increasing the efficacy of the functioning of the Croatian Parliament.